

PROJEKT RECRreate
– REWITALIZACJA EUROPEJSKIEGO SZLAKU KULTUROWEGO
NA OBSZARZE POŁUDNIOWEGO BAŁTYKU
– POMORSKA DROGA św. JAKUBA

Raport końcowy

Pomeranian Way of St James

RECRreate - Re-vitalisation of the European
Culture Route in the South Baltic Area

FOUNDATION

SZCZECIŃSKA

Part financed by the EU (ERDF)

Project co-financed from European Development Funds within South Baltic Cross-border Co-operation Programme 2007-2013

Projekt „RECRreate – Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego na Obszarze Południowego Bałtyku – Pomorska Droga Św. Jakuba”
Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego – Programu Współpracy Transgranicznej Południowy Bałtyk 2007-2013

Oś priorytetowa: Atrakcyjność i wspólna tożsamość

Cel: Zrównoważone wykorzystywanie zasobów naturalnych oraz dziedzictwa kulturowego dla rozwoju regionalnego.

1.1. Święty Jakub Apostoł i Santiago de Compostela

Zgodnie z tradycyjnym przekazem, po śmierci Jezusa apostołowie rozproszyli się po świecie w celu głoszenia Ewangelii. Jakub, syn rybaka Zebedeusza, skierował się na zachód i dotarł na tereny Galicji w Hiszpanii. Tutaj rozpoczął nauki, nawracając miejscowe pogańskie plemiona Celtów na chrześcijaństwo. Według podań kilkakrotnie objawiła mu się Matka Boska, by wesprzeć go i dodać mu odwagi w jego działaniach.

Po pewnym czasie Jakub postanowił wrócić do Jerozolimy, w której podczas jego nieobecności nauka chrześcijańska została zakazana, a wyznawców prześladowano. Lekceważąc obowiązujący zakaz wyznawania religii chrześcijańskiej, Jakub objął stanowisko biskupa, co doprowadziło do jego uwięzienia i ścięcia w roku 44 z rozkazu Heroda – namiestnika rzymskiego w Ziemi Świętej. Legenda głosi, iż dwaj uczniowie Atanazjusz i Teodor, w celu uchronienia ciała Jakuba przed brakiem pochówku, wykradli je, a następnie umieścili na łodzi w porcie w Jaffie, chcąc oddać je morzu. Łodzią zaopiekował się anioł, co dało początek podróży pełnej cudów, która po siedmiu dniach zakończyła się w Iria Flavia, zaledwie 18 km od miejsca, gdzie dziś znajduje się Santiago de Compostela.

Po wyniesieniu ciała św. Jakuba ze statku uczniowie udali się do pałacu królowej Lupy na Castro Lupario, by prosić ją o pozwolenie na pogrzebanie ciała apostoła. Lupa odesłała ich do legata rzymskiego w miejscowości Duio, który rozkazał ich aresztować. Z pomocą przyszedł im anioł, prowadząc do ich uwolnienia. Królowa próbowała oszukać uczniów raz jeszcze, wysyłając ich na górę Ilicino, by sprowadzić woły, które miałyby przenieść ciało. Woły okazały się być dzikimi bykami, które nie mniej jednak w cudowny sposób dały się oswoić. Uczniowie zabili również na tej górze smoka i poświęcili ją. Od tej pory góra ta znana jest jako Pico Sacro (Święta Góra). Królowa nawróciła się na chrześcijaństwo i przydzieliła im mały fort zwany Libredon jako miejsce pochówku.

Historia Półwyspu Iberyjskiego w pierwszych wiekach nowej ery była bardzo burzliwa, w wyniku czego miejsce pochówku Jakuba Apostoła zostało zapomniane. W 711 roku ziemie Galicji zajęli Arabowie, zwani Maurami. Rok 718 stał się rokiem przełomowym, początkiem rekonkwisty, czyli walki chrześcijan z Maurami o wyzwolenie Półwyspu Iberyjskiego. Walkę zapoczątkowała bitwa w Górach Kantabryjskich, która dała początek narodzinom niezależnego Księstwa Asturii, do którego przyłączona została Galicja.

Około 813 roku chrześcijański pustelnik Pelagiusz dostrzegł w lesie Libredon deszcz gwiazd spadających na pobliskie wzgórze. Zaczął więc kopać we wskazanym miejscu i odkrył kamienny sarkofag. O swoim odkryciu powiadomił biskupa Teodomira, który po przybyciu otworzył kamienny sarkofag. W jego wnętrzu znajdowały się trzy szkielety, w tym jeden bez głowy. Biskup doszedł do wniosku, iż muszą to być szczątki wspomnianego w miejscowych legendach Jakuba Apostoła i jego dwóch uczniów. Na wzniesieniu nad sarkofagiem nakazał zbudować kaplicę, a wokół niej zaczęła powstawać osada, którą nazwano Santiago de Compostela (łac. campus stellae – pole gwiazd).

Król Asturii Alfons II wykorzystał odkrycie grobu Jakuba Apostoła, aby zacząć organizować zbrojne wyprawy przeciw Maurom. Ogłosił go patronem Hiszpanii oraz walki z niewiernymi. Według legendy, podczas bitwy pod Clavijo w roku 844, w której zwyciężyli chrześcijanie, ukazał się św. Jakub na białym koniu i z mieczem w ręku, co przechyliło szalę zwycięstwa na stronę chrześcijan. Od czasu tej bitwy apostoł został uznany za patrona walk przeciwko Maurom, otrzymał przydomek „pogromca Maurów” (*Matamoros*), a okrzyk San Jago lub też San Tiago, czyli Syn Gromu, stał się okrzykiem bojowym. Po bitwie król udał się wraz z całym dworem na „pole gwiazd” i nakazał, aby w miejscu kaplicy zbudować mały kościół. Tam również została przeniesiona siedziba biskupa Teodomira, a osada stworzona wokół kościoła w 824 roku otrzymała oficjalną nazwę Santiago de Compostela.

Konsekracji bazyliki dokonano w roku 899. W roku 997 przywódca wojsk muzułmańskich Almanzor, świadomy znaczenia kultu św. Jakuba dla miejscowej ludności, zdobył i zniszczył doszczętnie miasto i kościół, oszczędzając jedynie grób świętego. Dopiero w roku 1075 rozpoczęto budowę katedry, którą ukończono po 47 latach w roku 1122.

Początkowo kult świętego Jakuba rozwijał się w Hiszpanii, lecz pogłoski o cudach dokonanych za pośrednictwem świętego, które dochodziły do coraz dalszych zakątków Europy, spowodowały nasilenie ruchu pątniczego do Santiago de Compostela. Stąd również wielu pielgrzymów wyruszało na przylądek Finisterra, który wówczas uważany był za najdalej wysunięty na zachód punkt świata. Tam palili swoje odzienie i obmywali się z grzechów w wodach oceanu, pozostawiając za sobą grzeszne życie i rozpoczynając z wiarą nowy etap życiowej drogi. Znaczące nasilenie ruchu pielgrzymkowego do Santiago de Compostela przypada na okres od XII do XIV wieku. Rok 1122 wiąże się z nadaniem przez papieża Kaliksta II miastu przywileju Roku Jubileuszowego, a papież Aleksander III w swojej bulli *Regis Aeterni* z 1179 r. uczynił prawo Roku Jubileuszowego wiecznym. Rok Jubileuszowy następuje zawsze wtedy, gdy dzień św. Jakuba, czyli 25 lipca, przypada na niedzielę. Pierwszy Rok Jubileuszowy miał miejsce w 1182 roku. Sanktuarium św. Jakuba

otrzymało również prawo udzielenia odpustu zupełnego. Otrzymuje go pielgrzym, który po przebyciu odcinka drogi wypowiada się, weźmie udział w mszy świętej i przystąpi do komunii świętej w ciągu 15 dni przed pielgrzymką lub po pielgrzymce. W XII w. grób św. Jakuba stał się dzięki aktowi papieskiemu jednym z trzech najważniejszych ośrodków pielgrzymkowych dla chrześcijan, zaraz obok Jerozolimy, do której udawali się „palmieri”, i Rzymu („romei”). Pielgrzymami natomiast nazywało się jedynie tych, którzy podróżowali do Santiago de Compostela.

1.2. Pomorska Droga św. Jakuba

Drogi św. Jakuba i samo pielgrzymowanie utraciły swoje znaczenie podczas rewolucji francuskiej, a reformatorzy i ich tezy przyczyniły się do dalszego zaniku pielgrzymek nie tylko do Jerozolimy, Rzymu i Santiago, ale także do wielu innych miejsc świętych. W historii współczesnej natomiast wpływ na to miał podział Europy na dwa bloki systemowe, a także stosowana w tym czasie polityka paszportowa i wizowa, która utrudniała pielgrzymom przemieszczanie się po międzynarodowych drogach pątniczych czy szlakach turystycznych.

Dopiero w roku 1982 podczas swojej pielgrzymki do Santiago de Compostela papież Jan Paweł II wygłosił dokument zwany Aktem Europejskim, w którym przypomniał Europie historyczne i kulturowe znaczenie Drogi św. Jakuba. Dlatego też Rada Europy uznała Drogę św. Jakuba za drogę o szczególnym znaczeniu dla kultury kontynentu i zaapelowała o odtwarzanie i utrzymywanie dawnych szlaków pątniczych, a w roku 1987 uznano ją za pierwszy Europejski Szlak Kulturowy. W 1986 roku Santiago de Compostela jako pierwsze miasto otrzymało tytuł Europejskiej Stolicy Kultury, a w 1993 roku Drogi Jakubowe zostały wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Ludzkości UNESCO. W roku 2010 katedrę św. Jakuba odwiedził papież Benedykt XVI.

Projekt RECRreate – Rewitalizacja Europejskiego Szlaku Kulturowego w Rejonie Południowego Bałtyku Pomorska Droga św. Jakuba rozpoczął się w roku 2011. Do rozpoczęcia tego przedsięwzięcia przekonało partnerów wiele czynników.

Jest to przede wszystkim włączenie krajów Południowego Bałtyku do „europejskiej rodziny” poprzez reaktywację nadbałtyckiej części europejskiego szlaku kulturowego, podnoszenie świadomości i tożsamości mieszkańców, a także ich poczucie dumy z miejsca zamieszkania na ważnym europejskim szlaku kulturowym, podnoszenie wśród mieszkańców regionów poczucia odpowiedzialności za pielęgnowanie przeszłości i tradycji tego zakątka Europy, w którym żyją, dla kultury całego kontynentu i zachowania dziedzictwa kulturowego regionu, aktywizacja mieszkańców: bez względu na status społeczny i ekonomiczny czy sprawność fizyczną, do kreowania szlaku przebiegającego przez ich tereny.

Całe przedsięwzięcie oparte jest oczywiście na dowodach dawnego szlaku prowadzącego przez te ziemie do grobu św. Jakuba. Takimi dowodami są między innymi zapiski w parafiach mówiące o pielgrzymach, którzy wyruszyli na wędrowkę do Santiago, a nawet same kościoły pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła, które tak licznie występują na całej długości szlaku, poczynając od Litwy, na Niemczech kończąc. Tutaj wspaniałym przykładem może być bazylika katedralna pw. św. Jakuba w Szczecinie.

Mieszkańcy Europy Środkowowschodniej przebywali znaczną część swojej drogi właśnie Pomorską Drogą św. Jakuba. Zaczynając swoją wędrowkę u progu swojego domu, żegnali swoich najbliższych, a często i całą społeczność, w której żyli. Udawali się np. z Litwy wzdłuż wybrzeża Bałtyku, przez miasta Hanzy, jak Gdańsk, Lubeka, Hamburg, Brema, Amsterdam i Antwerpia, idąc przez Francję by wkroczyć na Drogę Francuską prowadzącą do Santiago de Compostela.

2.1. Projekt RECRreate. Założenia projektowe zawarte we wnioskach aplikacyjnych

Idea rewitalizacji Pomorskiej Drogi św. Jakuba pojawiła się w 2010 roku w wyniku zaangażowania partnerów reprezentujących administrację publiczną, środowiska akademickie oraz organizacje pożytku publicznego z krajów położonych w rejonie Morza Bałtyckiego (Polska – województwo pomorskie i zachodniopomorskie, Niemcy, Litwa, Rosja).

Do projektu w 2011 roku przystąpili:

1. Gmina Miasto Lębork – partner wiodący projektu
2. Samorząd Powiatu Lęborskiego
3. Województwo Zachodniopomorskie

4. Samorząd Województwa Pomorskiego
  5. Fundacja „Szczecińska”
  6. Pomorska Regionalna Organizacja Turystyczna w Gdańsku
  7. Samorząd Miasta Kretinga
  8. Uniwersytet Gdański
  9. Uniwersytet im. Ernsta-Moritza-Arndta w Greifswaldzie
- W 2014 roku do projektu dołączył partner Elbląski Klaster Turystyczny.

Organizacje stowarzyszone:

1. Catholic Church of St. Adalbert
2. Mecklenburg – Vorpommern Tourism Board
3. Teachers Education Center of Kretinga district
4. Society for Persons with Disabilities of Kretinga district
5. Gera St. James Society

Celem projektu jest wzmocnienie istniejącego dziedzictwa kulturowego, po to, by wykorzystać je do rozwoju regionalnego jako nowego produktu turystycznego w regionie Południowego Bałtyku – Szlak Turystyczny św. Jakuba oraz mobilizacja społeczności lokalnej (w szczególności młodzieży) wokół wspólnej inicjatywy.

Szlak św. Jakuba stale wzmacnia swoje znaczenie (został wpisany na listę dziedzictwa kulturowego UNESCO w roku 1987) w związku z pragnieniem Europejczyków powrotu do europejskich korzeni kulturowych. Chodzi przede wszystkim o to, by zachęcić ludzi do spokojnego przemierzania różnych krajów i regionów oraz zasmakowania w różnorodności etnicznej i kulturowej. Odpowiada to dawnym zwyczajom, kiedy to ludzie spędzali setki dni, przemierzając drogę do Santiago de Compostela i jednocześnie stykali się z różnorodnością kulturową, nowymi ideami i trendami rozwoju. Szlak św. Jakuba również kiedyś istniał w rejonie Południowego Bałtyku, sięgając od Królewca przez Gdańsk i Szczecin do Rostoku i dalej na zachód. Celem projektu jest odtworzenie tego szczególnego szlaku i połączenie istniejącego dziedzictwa z szerszą siecią europejską.

Nadrzędne cele projektu:

- włączenie krajów Południowego Bałtyku do „europejskiej rodziny” poprzez reaktywację nadbałtyckiej części europejskiego szlaku kulturowego,
- podnoszenie świadomości i tożsamości mieszkańców, a także ich poczucie dumy z miejsca zamieszkania na ważnym europejskim szlaku kulturowym,
- podnoszenie wśród mieszkańców regionów poczucia odpowiedzialności za pielęgnowanie przeszłości i tradycji tego zakątka Europy, w którym żyją, dla kultury całego kontynentu i zachowania dziedzictwa kulturowego regionu,
- aktywizacja mieszkańców: bez względu na status społeczny i ekonomiczny czy sprawność fizyczną, do kreowania szlaku przebiegającego przez ich tereny poprzez:
  - regionalne rzemiosło, potrawy i kuchnie swojego regionu, tradycje, obrzędy, itd.
  - dbałość o zabytki kultury, zwyczaje i pamiątki przeszłości itp.,
- zachęcenie mieszkańców i turystów do aktywnego ruchu turystycznego przez różnorodne krajobrazy regionów oraz poznawania ich specyfiki kulturowej,
- aktywizacja turystyczna osób starszych, niepełnosprawnych, małżeństw z małymi dziećmi spędzających wakacje w domu.

2.2. Komponenty projektu

Projekt składał się z czterech komponentów:

C1 – zarządzanie – do celów zarządzania operacyjnego został stworzony mały sekretariat projektu mieszczący się w siedzibie partnera wiodącego. W jego skład weszli: kierownik projektu odpowiedzialny za wspomaganie partnera wiodącego w bieżącym zarządzaniu i składaniu sprawozdań do Wspólnego Sekretariatu Technicznego; kierownik finansowy – odpowiedzialny za rozliczenia i sprawozdania finansowe oraz pracownik ds. informacji odpowiedzialny za przepływ informacji pomiędzy partnerami projektu. Dodatkowo sekretariat był wspierany przez litewskich i niemieckich koordynatorów krajowych, działających w charakterze łączników pomiędzy partnerem wiodącym a partnerami krajowymi. Decyzje strategiczne dla projektu (zmiany w budżecie, harmonogramie, istocie komponentów, obsadzie kadrowej wspólnych struktur oraz przyjmowanie

sprawozdań) podejmowane były przez Grupę Sterującą, składającą się z jednego przedstawiciela z ramienia każdego partnera. Grupa Sterująca była również odpowiedzialna za przeanalizowanie rezultatów i osiągnięć projektu, sporządzenie porozumienia o współpracy partnerów oraz organizacji zaangażowanych w projekt.

C2 – komunikacja i rozpowszechnianie – komunikacja została podzielona na wewnętrzną i zewnętrzną. W ramach komunikacji wewnętrznej zostało stworzone forum na oficjalnej stronie projektu, umożliwiające wszystkim partnerom projektu swobodną wymianę pomysłów i opinii. W celu zapewnienia spójności po każdym sprawozdaniu kierownik projektu wydawał wewnętrzny biuletyn zawierający informację dotyczące tego, co zostało wykonane, o postępie projektu oraz potencjalnych zagrożeniach i problemach. Do celów komunikacji organizowane były również seminaria poświęcone projektowi. Komunikację zewnętrzną gwarantuje strona internetowa projektu www.re-create.pl oraz materiały informacyjne (przewodniki, mapy, broszury), które zostały rozesłane do istotnych organizacji turystycznych. Wszystkie materiały związane z promocją szlaku (publikacje, broszury, oznakowanie, tablice informacyjne, kioski multimedialne) zawierają logo projektu, UE oraz Południowego Bałtyku, co miało wpływ na zaistnienie szlaku w świadomości społecznej. Rozpowszechnianie wiedzy o szlaku odbywa się dwójako: rozpowszechnianie wyników projektu (książka dobrych praktyk, materiały ewaluacyjne partnerów, ewaluacja całości projektu) oraz rozpowszechnianie związane z marketingiem szlaku (targi turystyczne, przewodniki turystyczne, broszury, mapy). Został również wyprodukowany film dokumentalny w języku polskim z napisami po angielsku, litewsku i niemiecku. Został nawiązany bezpośredni kontakt między partnerami projektu a szczególnymi grupami docelowymi (młodzież, osoby starsze i niepełnosprawne).

C3 – stworzenie szlaku – nadrzędnym celem tego komponentu było stworzenie koncepcji szlaku. Pierwszy etap składał się z warsztatów / seminariów organizowanych przez Uniwersytet w Greifswaldzie w celu zgromadzenia aktualnej wiedzy i zagwarantowania przekazania know-how przez zaangażowanie innych niemieckich instytucji posiadających doświadczenie w tworzeniu tego szlaku. Etap ten zakończył się wspólnym wypracowaniem modelu tworzenia szlaku oraz połączenia go z siecią europejską. Drugi etap dotyczył dostosowania wiedzy do warunków lokalnych. W wyniku tych działań polscy, litewscy i niemieccy partnerzy stworzyli konkretny plan działania mający na celu utworzenie szlaku. Kolejnym krokiem było zebranie danych o miejscowych atrakcjach, bazie noclegowej i gastronomicznej oraz zorganizowanie lokalnych seminariów dla interesariuszy, władz miejskich i gminnych oraz partnerów biznesowych (biura podróży, właściciele obiektów) w celu pobudzenia zainteresowania i zaangażowania lokalnej społeczności w projekt. Przeprowadzenie inwentaryzacji obiektów na szlaku pozwoliło na zebranie materiałów do przewodnika turystycznego, który ukazał się w językach: polskim, angielskim, niemieckim i litewskim. Zawiera on przebieg trasy Pomorskiej Drogi św. Jakuba wraz z zaznaczeniem obiektów noclegowych i gastronomicznych, krótkie wiadomości o regionach, przez które wiedzie szlak, oraz modlitwy dla pielgrzymów. Przygotowano profesjonalną ofertę turystyczną (segmentacja, udział organizatorów imprez turystycznych, kanały informacyjne) w formie planu. Czwarty etap skupia się na wytyczeniu oraz oznakowaniu szlaku i obiektów kulturowych powiązanych ze szlakiem. Realizowano również działania mające na celu pracę z właścicielami obiektów (restauracje, hotele, pensjonaty) w celu pogłębienia ich wiedzy na temat szlaku i zaangażowania w projekt. Etap ten zakończył się uroczystym otwarciem szlaku (lipiec 2013 rok) w każdym z regionów.

C4 – budowa społecznej części szlaku – celem komponentu było zbudowanie społecznego wymiaru szlaku, a przede wszystkim zmobilizowanie lokalnej społeczności do zaangażowania się w budowę i obsługę szlaku. Obejmowało to prace z instytucjami pozarządowymi, w szczególności z tymi, które reprezentują młodych ludzi (szkoły i uczelnie wyższe). Ludność miejscowa była zachęcana do wzięcia udziału w dalszym rozwoju szlaku i konsolidacji jego atrakcyjności dla użytkowników. Głównym celem było pobudzenie entuzjazmu i wsparcia społecznego wokół idei szlaku i zbudowanie zrozumienia dla roli szlaku jako atrakcyjnego sposobu na spędzanie wolnego czasu, dającego możliwość samorefleksji i odetchnięcia od rutyny dnia codziennego. Faza początkowa prowadziła do utworzenia stabilnej sieci wolontariuszy. Wolontariusze pełnią różne funkcje: pracują jako lokalni przewodnicy, ambasadorzy szlaku propagujący ideę szlaku wśród swoich znajomych, pracownicy terenowi ustalający potrzeby uczestników szlaku. W wyniku przeprowadzonych szkoleń w szkołach i uczelniach nawiązała się stała współpraca potwierdzona listami intencyjnymi z 15 placówkami oświaty. Społeczny komponent szlaku zakładał również dostosowanie szlaku oraz infrastruktury dla osób starszych, niepełnosprawnych i pokrzywdzonych przez los. Przeszkolono wolontariuszy – pomocników osób starszych i niepełnosprawnych. Poczyniono starania w celu dostosowania szlaku: audio-przewodniki multijęzyczne, udogodnienia w obiektach oraz na trasie.

2.3. Budżet projektu

Całkowity budżet projektu wynosił 1 372 741,93 euro. Tabela nr 1 prezentuje podział środków budżetu na poszczególnych partnerów / organizacje stowarzyszone.

Tabela 1

Całkowity budżet w podziale na partnera / organizację stowarzyszoną			
	Współfinansowane z EFRR	Wkład własny 15%	Całkowity budżet na partnera EUR
Gmina Miasto Lębork Beneficjent wiodący	157 232,55	27 746,92	184 979,47
Powiat Lęborski	72 307,86	12 760,21	85 068,07
Województwo Zachodnio-pomorskie	122 218,95	21 568,05	143 787,00
Samorząd Województwa Pomorskiego	22 100,00	3900,00	26 000
Fundacja „Szczecińska”	124 316,69	21 938,24	146 254,93
PROT w Gdańsku	27 590,54	4868,92	32 459,46
Gmina Miasta Kretinga	93 567,15	16 511,85	110 079,00
Uniwersytet Gdański	98 903,45	17 453,55	116 357,00
Uniwersytet w Greifswaldzie	441 793,45	77 963,55	519 757,00
Klaster Elbląski	3400,00	600,00	4000,00
Organizacje stowarzyszone		4000,00	4000,00
SUMA			1 372 741,93

Źródło: opracowanie własne na podstawie wniosków aplikacyjnych

2.4. Cele i rezultaty projektu

Celem głównym projektu było wzmocnienie istniejącego dziedzictwa kulturowego regionu Południowego Bałtyku na obszarze planowanego przebiegu Pomorskiej Drogi św. Jakuba. Stworzenie nowego produktu turystycznego i wykorzystanie jako czynnika rozwoju regionalnego oparte było na diagnozie specyfiki ruchu turystycznego na obszarze objętym projektem. Rewitalizacja Drogi św. Jakuba i oparcie produktu turystycznego na tej podstawie ma się przyczynić do podniesienia atrakcyjności turystycznej regionu. Potencjał dziedzictwa kulturowego regionu Południowego Bałtyku w Niemczech, Polsce i na Litwie jest niewykorzystany. Wytyczenie Szlaku św. Jakuba, na podstawie historycznych przesłanek, ma wzmocnić ten potencjał i przyczynić się do jego pełnego wykorzystania. Rozwój turystyki transgranicznej i wzrost popularności turystycznej regionu to pożądane efekty realizacji założonego, głównego celu projektu. Istotne jest dążenie do zmiany motywacji turystów odwiedzających region Południowego Bałtyku i pokonanie zjawiska sezonowości (wysokiego natężenia ruchu turystycznego na wybrzeżu Bałtyku w sezonie letnim). Umiejscowienie turystyki w regionie i ograniczenie spadku liczby turystów odwiedzających region Południowego Bałtyku to również przesłanki leżące u podstaw określenia głównego celu projektu.

Celem szczegółowym projektu jest odnowienie Szlaku św. Jakuba przez połączenie miejscowości w logiczną całość. Działania prowadzące do osiągnięcia tego celu zostały wykonane. Przeprowadzono inwentaryzację obiektów sakralnych i kulturowych. Szczegółowo wytyczono i oznakowano szlak. Został opracowany przewodnik (wersja drukowana i elektroniczna), przygotowano mapy i inne materiały informacyjne. Działania te mają przyczynić się do wzrostu liczby turystów w regionie.

Aktywizacja wolontariatu wokół szlaku, jako cel szczegółowy, jest odpowiedzią na zdiagnozowany problem. Polega on na braku oferty turystycznej przygotowanej dla osób starszych, niepełnosprawnych lub o niskich

dochodach. Programy społeczne to działania podejmowane dla realizacji tego celu. Celem programów jest pozyskanie wolontariuszy, ich przeszkolenie i przygotowanie do współpracy z wybranymi grupami na Pomorskiej Drodze św. Jakuba.

Podniesienie świadomości mieszkańców dotyczącej położenia ich miejscowości na Europejskim Szlaku Kulturowym – to również cel szczegółowy projektu. Przesłanką określenia tego celu jest zdiagnozowany problem wynikający z braku docenienia potencjału dziedzictwa kulturowego i jego znaczenia dla rozwoju regionalnego jednostek terytorialnych w państwach objętych zasięgiem projektu, w regionie Południowego Bałtyku. Działania przewidziane w projekcie dla realizacji wymienionego celu to konferencje, warsztaty i szkolenia. Pomocniczą rolę pełni strona internetowa projektu, na bieżąco aktualizowana.

Celem projektu o charakterze szczegółowym było włączenie różnych środowisk w realizację Szlaku św. Jakuba. Cel ten ma również swoje uzasadnienie w zdiagnozowanej wcześniej, zbyt niskiej ocenie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju regionalnego na omawianym obszarze. Realizacja celu opierała się również na przeprowadzonych konferencjach, warsztatach i szkoleniach, których uczestnikami byli przedstawiciele różnych środowisk, pochodzący z krajów, uczestników projektu.

Celem szczegółowym projektu o dużym znaczeniu było umożliwienie korzystania z atrakcji turystycznych osobom starszym, niepełnosprawnym lub znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej. Przesłanką sformułowania tego celu był zdiagnozowany problem struktury grup osób korzystających z turystyki transgranicznej. Odnotowano niski udział turystów pochodzących z wymienionych grup społecznych. Działania przyjęte dla realizacji omawianego celu szczegółowego to przede wszystkim inwentaryzacja szlaku, obiektów sakralnych i kulturowych pod kątem ich dostosowania do potrzeb osób niepełnosprawnych.

Planowanym głównym rezultatem (efektem realizacji) projektu jest podniesienie wydajności wykorzystania dziedzictwa kulturowego w celu wsparcia rozwoju rejonu Południowego Bałtyku. Efektem projektu ma być skuteczna promocja dziedzictwa kulturowego regionu, zaś region ma stać się celem wycieczek turystycznych, w ramach istniejącej europejskiej sieci szlaków. Dzięki projektowi wiedza na temat dziedzictwa kulturowego regionu Południowego Bałtyku ma być rozpowszechniona wśród mieszkańców regionu i całej Unii Europejskiej. Z oferty turystycznej przygotowanej w oparciu o dziedzictwo kulturowe regionu w szerszym stopniu będą mogły korzystać grupy społeczne mało aktywne w turystyce, zwłaszcza w turystyce transgranicznej.

Idea nowego produktu turystycznego, tworzonego w oparciu o walory dziedzictwa kulturowego regionu, ma przyczynić się do mobilizacji społeczności lokalnych, doprowadzając jednocześnie do zbliżenia wartości społeczno-kulturowych uznawanych w regionie. Proces ten ma zapewnić zintegrowane podejście do rozwoju regionalnego i rewitalizacji.

Dodatkowe rezultaty projektu polegają na dokonanej wymianie informacji między podmiotami z państw uczestniczących w projekcie i na działaniach podjętych w sferze zarządzania projektem. Współpraca między różnymi środowiskami polegała na tworzeniu sieci partnerów, w której brały udział jednostki terytorialne, właściwe dla krajów, uczestników projektu. Współpraca obejmowała organizacje pozarządowe (w tym działające również na podstawie prawa kanonicznego), środowiska kościelne różnych obrządków (głównie rzymskokatolickie), środowiska akademickie i inne.

Rezultat projektu to również intensyfikacja współpracy samorządów z podmiotami lokalnej gospodarki, istotnymi dla realizacji projektu (przedsiębiorstwa produkcyjno-handlowe, obiekty noclegowe, punkty gastronomiczne). Włączenie przedsiębiorców w projekt może istotnie wpłynąć na poprawę warunków rozwoju gospodarki lokalnej. Zakładanym rezultatem projektu jest zwiększenie przychodów przedsiębiorstw na skutek realizacji projektu, co przyczynia się do wzrostu zatrudnienia i dochodów w pozostałych sektorach gospodarki.

Ważnym, dodatkowym rezultatem projektu jest europeizacja partnerów projektu poprzez pogłębienie zmian sposobu myślenia, zachowań czy stereotypów, w wyniku udziału w projekcie finansowanym w ramach Europejskiej Wspólnoty Terytorialnej, ze środków Unii Europejskiej. Europeizacja, wielopoziomowość i wielopłaszczyznowość współpracy sieciowej podmiotów sektora samorządowego prowadzi do wzrostu ich kompetencji.

2.5. Wskaźniki projektu i ich realizacja

W ramach projektu RECRreate rewitalizacja Pomorskiej Drogi św. Jakuba partnerzy zobowiązali się do wykonania szeregu różnych działań o charakterze fizycznym i społecznym. Wskaźniki były realizowane podczas trwania projektu w latach 2011–2014. Ich sukcesywne wypełnianie partnerzy prezentowali w raportach składanych do partnera wiodącego. Tabela 2 prezentuje szczegółowe wskaźniki oraz stopień ich realizacji, będące odzwierciedleniem pracy partnerów włożonej w projekt.

POMORSKA DROGA ŚW. JAKUBA

Tabela 2. Wskaźniki projektowe 2011-2014

Lp.	Wskaźnik	Jednostka	Wartość wskaźnika ujęta we wniosku aplikacyjnym	Zmierzony stan osiągnięcia wskaźnika	% zrealizowany
Komponent 1					
1.	Spotkania grupy sterującej	spotkanie	7	7	100%
2.	Raporty przesyłane na czas do WST	raporty	8	8	100%
3.	Dokument podsumowujący doświadczenie wynikające z projektu dostępny w formacie elektronicznym	książka	1	1	100%
4.	Formalne porozumienie o współpracy w przyszłości	porozumienie	1	10	1000%
5.	Raport ruchu turystycznego na szlaku	raport	1	1	100%
6.	Księgi pielgrzymów	osoby	90	90	100%
7.	Ewaluacja z rekomendacjami	książka	1	1	100%
Komponent 2					
1.	Wewnętrzny biuletyn szlaku	numery	12	12	100%
2.	Strona internetowa Szlaku Południowego Bałtyku	wejścia	15 000	96 239	641,59%
3.	Wewnętrzne forum Szlaku Południowego Bałtyku	wejścia	1500	6089	405,93%
4.	Film telewizyjny na temat Szlaku Południowego Bałtyku	widzowie	1	1	100%
5.	„Podręcznik dobrych praktyk” Szlaku Południowego Bałtyku i jego rozpowszechnianie	Rozpowszechnione egzemplarze	100	100	100%
6.	Spotkania ze specjalnymi grupami potencjalnych użytkowników szlaku w celu ich zachęcenia	osoby	500	2536	507,20%
7.	Uczestnicy konferencji na temat Szlaku Południowego Bałtyku	osoby	300	1170	390%
8.	Wyeksponowanie logo PB	miejsca	250	37 107	14 902,01%
9.	Przewodnik po Szlaku Południowego Bałtyku oraz rozpowszechnienie	Rozpowszechnione egzemplarze	2400	16 950	706,25%
10.	Dziennikarze uczestniczący w wycieczce pilotażowej	osoby	15	16	106,67%
11.	Internetowy przewodnik po Szlaku Południowego Bałtyku	oprogramowanie	1	1	100%
12.	E-learningowe kursy w języku polskim i angielskim	Dokument w formie elektronicznej	1	1	100%

PROJEKT RECRreate

Komponent 3					
1.	Uczestnicy seminariów poświęconych know-how	osoby	20	81	405%
2.	Uczestnicy seminariów dla lokalnych interesariuszy	osoby	500	834	166,80%
3.	Projekt przewodnika do druku i w formacie elektronicznym	egzemplarze	1	1	100%
4.	Szlak prawidłowo oznakowany	km	210	1045	497,62%
5.	Model sposobu utworzenia szlaku jako produktu turystycznego	egzemplarz	1	2	200%
6.	Plany działania mające na celu utworzenie szlaku	egzemplarz	5	5	100%
7.	Przygotowanie, projekt podręcznika dobrych praktyk	egzemplarze	1	1	100%
8.	Koncepcja zimowego Szlaku św. Jakuba	koncepcja	1	3	300%
9.	Oferta turystyczna w różnych segmentach	segmenty	5	5	100%
10.	Prowadzenie Biura Pielgrzymów	biuro	1	1	100%
Komponent 4					
1.	Liczba młodych osób zaangażowanych w tworzenie, propagowanie i obsługę szlaku	osoby	500	500	100%
2.	Liczba przeszkolonych gospodarzy	osoby	100	115	115%
3.	Liczba umów zawartych z uczelniami i organizacjami pozarządowymi	umowa	10	13	130%
4.	Sprawdzone hotele i restauracje	obiekt	20	140	700%
5.	Mapy informacyjne z zaznaczonymi obiektami dla osób niepełnosprawnych i w starszym wieku opracowane przez studentów	egzemplarz	1200	13 300	1108,33%
6.	Wielojęzyczne audio-przewodniki na temat różnych obiektów kulturowych	Teksty audioprzewodników	30	30	100%
7.	Turyści niepełnosprawni i w starszym wieku uczestniczący w wycieczkach pilotażowych z wszystkich trzech krajów	osoby	20	44	220%
8.	Liczba młodych ludzi uczestniczących we wspólnych wycieczkach pilotażowych ze wszystkich trzech krajów	osoby	20	20	100%
9.	Liczba wolontariuszy tworzących różne sieci świadczące usługi na szlaku	osoby	700	752	107,43%

POMORSKA DROGA ŚW. JAKUBA

10.	Instrukcja szlaku w języku polskim i angielskim	Dokument w formie elektronicznej	1	1	100%
11.	Spotkania rozpowszechniające	spotkania	3	3	33,33%
12.	Liczba osób na spotkaniach rozpowszechniających	osoby	120	120	100%
13.	Pilotażowa wycieczka rowerowa	osoby	20	20	100%
14.	Międzynarodowa pilotażowa pielgrzymka	pielgrzymka	3	3	100%
15.	Międzynarodowa pilotażowa pielgrzymka	osoby	90	90	100%
16.	Wolontariusze przeszkoleni w biurze pielgrzyma	osoby	100	100	100%

3. Analiza SWOT odcinków Pomorskiej Drogi św. Jakuba

Analizę SWOT dla poszczególnych odcinków Pomorskiej Drogi św. Jakuba (PDSJ) przeprowadzono w oparciu o dostępne materiały i uzupełniono, uwzględniając różnorodne czynniki wpływające na obecny i przyszły rozwój PDSJ w całym przebiegu szlaku. Analiza uwzględnia wpływ poszczególnych czynników na kompleksową realizację założonych celów projektu.

W celu przeprowadzenia analizy SWOT wykorzystano materiały:

- ewaluacja porównawcza wybranych odcinków PDSJ na terenie Litwy, Polski (województwo warmińsko-mazurskie i pomorskie) i Niemiec. Ewaluacja przeprowadzona w końcowej fazie projektu RECRreate przez Uniwersytet Gdański (1),
- materiały z ewaluacji dokonanej przez partnera litewskiego Miasto Kretynga (2),
- waloryzację zachodniopomorskiej części PDSJ autorstwa pana dr. Tomasza Dudy opartą na metodzie bonitacji punktowej (3),
- raportkońcowy badania ewaluacyjnego działań podejmowanych w województwie zachodniopomorskim w związku z realizacją projektu RECRreate sporządzony na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Zachodniopomorskiego (4).

3.1. Analiza SWOT Litwa: Kretynka, Kłajpeda – Nida

SILNE STRONY - atrakcyjny przebieg szlaku, - zadowalający stan bazy turystycznej, - dobre zaopatrzenie w artykuły spożywcze, - dobry dostęp do usług gastronomicznych, - wysokie walory środowiska przyrodniczego terenów, przez które przebiega szlak na Litwie (np. Mierzeja Kurońska, wpisana na listę światowego dziedzictwa UNESCO), - wysokie walory dziedzictwa kulturowego, - dostępność obiektów sakralnych dla turystów, - zaangażowanie Kościoła w obsługę pielgrzymów (gotowość wydawania posiłków – Kretynka, noclegi – Kłajpeda)	SŁABE STRONY - braki w oznakowaniu szlaku, - brak kompleksowej informacji i materiałów promocyjnych dotyczących przebiegu szlaku, w większości punktów informacji turystycznej, poza Centrum Informacji Turystycznej w Kretyndze, - słabo dostępne informacje o otoczeniu społecznym szlaku, - brak oznakowania szlaku symboliczną muszlą św. Jakuba, - brak uwzględnienia przebiegu PDSJ przez terytorium Litwy na istniejących tablicach informacyjnych dla turystów. Dotyczy to tablic ustawionych w miejscach szczególnie atrakcyjnych dla turystów, np. przejścia promowe, obszary chronione, - zagrożenia dla pieszych wynikające z braku poboczy wzdłuż tras komunikacyjnych, - brak oznaczeń obiektów kultu religijnego symbolem muszli św. Jakuba, - brak informacji o możliwości serwisowania rowerów (ważne dla turystów rowerowych), - brak wiedzy i zaangażowania lokalnych społeczności utrudnia obsługę turystów i pielgrzymów na trasie PDSJ na odcinku litewskim.

PROJEKT RECRreate

SZANSE	ZAGROŻENIA
- możliwość wykorzystania szlaku w celu internacjonalizacji turystyki pielgrzymkowej, na atrakcyjnym obszarze, - rozpowszechnienie wiedzy dotyczącej wysokiego potencjału środowiska przyrodniczego i kulturowego Litwy na terenach, przez które przebiega PDSJ, w celu promocji destynacji turystycznej i szerszego zaistnienia Litwy na międzynarodowym rynku turystycznym, - szlak św. Jakuba może zostać włączony jako ważny element Szlaku Turystycznego Litewskiej Dumy Narodowej, - poszerzenie wiedzy o przebiegu PDSJ na terenie Litwy, w kontekście europejskich dróg jakubowych, przyczyni się do rozpropagowania idei pielgrzymowania PDSJ, - istniejące wzorce związane z zaangażowaniem Kościoła katolickiego mogą być przeniesione na działania innych wspólnot religijnych, - udział w projekcie RECRreate litewskich władz lokalnych umożliwi rozwój przedsięwzięć związanych z PDSJ w przyszłości ze względu na dotychczasowe efekty współpracy.	- bez uzupełnienia oznakowania i szerszej informacji szlak będzie istniał wyłącznie w przewodnikach i na mapach turystycznych, - ruch pielgrzymów będzie miał silną tendencję spadkową, bez działań aktywizacyjnych, - podkreślanie odrębności kulturowej litewskiej części PDSJ może zniechęcić wybrane grupy turystów do korzystania z litewskiego odcinka PDSJ, - brak działań związanych z rozwojem infrastruktury szlaku (oznakowanie, miejsca wypoczynku) może spowodować obniżenie rangi PDSJ na odcinku litewskim i spadek zainteresowania potencjalnych turystów i pielgrzymów, - możliwość ograniczenia ruchu pieszego w sezonie zimowym.

REKOMENDACJE:

- Tablice informujące o przebiegu PDSJ powinny być zlokalizowane w miejscach natężenia ruchu turystycznego.
- Oznakowanemu szlakowi powinno towarzyszyć oznakowanie obiektów, np. kościołów.
- W wybranych obiektach można wprowadzić zniżki dla pielgrzymów (podobne zniżki mają inne grupy turystów).
  - Należy rozwinąć współpracę z punktami informacji turystycznej w celu podniesienia poziomu wiedzy o lokalnym przebiegu PDSJ, co wiąże się z szerszą dystrybucją materiałów promocyjnych.
  - Wskazane jest pobudzenie idei wolontariatu wśród ludzi młodych, jak też rozwój współpracy z lokalnymi przedsiębiorcami.
  - Angażowanie wolontariuszy w ramach programu „Litewski Wolontariat” powinno objąć również inne formy działalności związanej z PDSJ (obecnie wolontariusze są zatrudniani w centrach informacji turystycznej).
  - Współpraca z instytucjami kościelnymi podjęta w celu rozwoju szlaku jest działaniem pozytywnym godnym rozpowszechnienia.
  - Widoczne zaangażowanie władz samorządowych okręgu kłajpedzkiego (głównie dystrykt Kretynga), powinno przełożyć się na pobudzenie form aktywności społecznej (wolontariat, NGO).
  - Formy promocji PDSJ na imprezach turystycznych i kulturalnych, np. Targi „Adventur” Wilno, Targi w Kretyndze, powinny być kontynuowane. Wskazana jest szersza promocja szlaku na imprezach o zasięgu międzynarodowym.
  - Gospodarstwa agroturystyczne świadczące usługi dla turystów w obrębie PDSJ powinny świadczyć usługi o standardzie dostosowanym do potrzeb pielgrzymów i w odpowiedniej cenie.
  - Miejsca noclegowe oferowane przez instytucje kościelne, np. Centrum Onkologiczne św. Franciszka, mogą poszerzyć ofertę dla pielgrzymów.
  - Należy podjąć działania zapewniające komfort i bezpieczeństwo turystom również na bocznych drogach PDSJ.
  - Dopełnienie zamierzeń planowanych przez władze municypalne Kretyngi, dotyczących oznakowania szlaku i obiektów, przyczyni się do podniesienia rangi litewskiego odcinka PDSJ.
  - Utrzymanie popularności PDSJ na Litwie mogą zapewnić planowane działania władz Kretyngi, dotyczące imprez promocyjnych, np. coroczne spotkania i pielgrzymowanie po PDSJ.
  - Zapewnienie finansowania z budżetu dystryktu Kretynga pozwoli utrzymać oznakowanie PDSJ w dobrym stanie w ciągu najbliższych lat. Budżet ten zapewni również środki na promocję szlaku św. Jakuba, m.in. przez centra informacji turystycznej.

3.2. Analiza SWOT Polska: Frombork – Tolkmicko, Kartuzy – Sianowo, Łebień – Łeba

SILNE STRONY - atrakcyjny przebieg szlaku pod względem krajobrazu i dziedzictwa historycznego, - duże zainteresowanie ludności zwiększeniem ruchu turystycznego, - bardzo dobry stan bazy turystycznej, w tym noclegowej, - dobry dostęp do usług medycznych, - dostępność zaopatrzenia w artykuły spożywcze, nawet we wsiach i małych miejscowościach, - dobry dostęp do usług gastronomicznych, - strony internetowe większości miejscowości położonych w tej części szlaku, zawierają informacje niezbędne dla turystów, dotyczące atrakcji i walorów gminy, - duża liczba obiektów noclegowych o różnorodnym standardzie, - wysoka dostępność obiektów turystycznych na trasie i niski koszt zwiedzania, - zorganizowane miejsca wypoczynku na niektórych odcinkach szlaku, - możliwość pielgrzymowania pieszo lub rowerowego na większości odcinków (również poza miastami), - dostępność informacji o obiektach noclegowych i punktach gastronomicznych na stronach internetowych urzędów gmin, - dobre przygotowanie obsługi i materiałów w punktach informacji turystycznej, - pozytywne nastawienie lokalnych społeczności do idei pielgrzymowania PDSJ.	SŁABE STRONY - braki w oznakowaniu, - w niektórych punktach informacji turystycznej przekazywanie informacji o PDSJ ma charakter improwizowany, - informacje o PDSJ nie docierają do lokalnej ludności, nie posiadają ich często przedstawiciele władz lokalnych niższego szczebla, - oznakowanie szlaku o niskiej trwałości, - braki obiektów zaplecza sanitarnego, - szlak nie generuje, jak dotąd, wysokiego poziomu społecznej aktywności, - brak dokładnego oznakowania punktów strategicznych dla przebiegu szlaku (skrzyżowania dróg, granice wsi i miasteczek, przejścia z terenów zabudowanych w tereny polne lub leśne), - niewystarczająca ilość oznaczeń szlaku symboliczną muszlą św. Jakuba, niska trwałość istniejących elementów oznakowania, - brak informacji o możliwości uzyskania wpisu w „Paszporcie pielgrzyma” (brak wyznaczonych punktów stemplowania), - niski poziom świadomości społecznej związanej z istnieniem i przebiegiem PDSJ, - brak wyraźnego oznakowania odcinków i punktów PDSJ dostępnych dla niepełnosprawnych (posiadających odpowiednie przygotowanie dla potrzeb niepełnosprawnych), - ograniczona dostępność obiektów sakralnych w wybranych miejscowościach (brak ścisłego skoordynowania informacji w przewodniku z rzeczywistą dostępnością obiektów).
SZANSE - wzrost liczby gospodarstw agroturystycznych wzdłuż PDSJ poszerzy znacznie ofertę noclegową i gastronomiczną - system zniżek i rabatów oraz specjalnych ofert może stać się zachętą dla pielgrzymów i zwiększy ruch na PDSJ, - włączenie szlaku jako elementu infrastruktury turystycznej województwa pozwoli na zapewnienie stałego finansowania utrzymania szlaku, - aktywizacja społeczna i gospodarcza obszarów wiejskich, przez które przebiega PDSJ, - integracja wielu środowisk dzięki działaniom promocyjnym i wydarzeniom wokół PDSJ, - wzmocnienie walorów edukacyjnych PDSJ poprzez jego wykorzystanie dla rozwoju edukacji historycznej i ekologicznej młodzieży, - intensyfikacja kontaktów między urzędami gmin a kościołami (zwłaszcza w małych miejscowościach) w celu określenia sposobu zwiększenia dostępności obiektów sakralnych i umieszczenia tablic informacyjnych PDSJ na terenach przykościelnych, - przystosowanie PDSJ do potrzeb niepełnosprawnych na wielu odcinkach PDSJ przyczyni się do usunięcia barier i zwiększenia udziału niepełnosprawnych w pielgrzymowaniu PDSJ, - wzrost zaangażowania NGO w tworzenie sieci współpracy.	ZAGROŻENIA - brak kontynuowania działań promocyjnych może zniweczyć dotychczasowe efekty rewitalizacji PDSJ, - różnice w standardzie świadczonych usług na poszczególnych odcinkach szlaku w woj. pomorskim mogą się zwiększyć w przypadku utrzymywania zdecentralizowanego systemu zarządzania PDSJ, - na skutek braku pełnego i trwałego oznakowania szlaku może nastąpić zmniejszenie liczby pielgrzymów, - brak zaangażowania społecznego może się pogłębić przy braku działań informacyjnych wśród mieszkańców miejscowości, przez które przebiega PDSJ, - brak szerokiej akcji promocyjnej spowoduje ograniczenie dostępu do informacji o PDSJ, - brak działań koordynujących rozwój PDSJ na szczeblu gmin i powiatów spowoduje rozproszenie dotychczas odnotowanego potencjału, - brak nowych źródeł finansowania przeznaczonych na utrzymanie obecnego standardu PDSJ spowoduje degradację jego infrastruktury i zahamuje dalszy rozwój, - brak opracowanego systemu oznakowania i certyfikacji obiektów na trasie PDSJ oraz brak wypracowanych „dobrych praktyk” związanych z obsługą pielgrzymów może przyczynić się do obniżenia standardu świadczonych usług.

REKOMENDACJE:

- Należy poprawić oznakowanie szlaku, tak aby turysta (pielgrzym) mógł odnaleźć dalszą drogę po przybyciu do wybranego punktu. Należy wykorzystać wszystkie dostępne formy znakowania PDSJ, tak aby łatwo można było odnaleźć właściwy kierunek, w którym zmierza szlak, zgodnie z wytyczonym przebiegiem.
- Trzeba oznakować również wiele atrakcyjnych obiektów turystycznych, dotychczas nie posiadających symboli PDSJ.
- Uzupełnienia symbolami PDSJ wymagają również istniejące tablice zawierające informacje, ustawione w miejscach szczególnie atrakcyjnych dla turystów. Nośniki oznakowania powinny być wykonane z dobrego i trwałego materiału.
- Wskazane jest rozpropagowanie informacji o PDSJ wśród lokalnych społeczności. Dotyczy to również pracowników obsługujących wybrane punkty informacji turystycznej lub obiekty odwiedzane przez turystów.
- Wskazane są działania, które zachęcą lokalny biznes do świadczenia usług dla użytkowników szlaku, np. noclegi, wyżywienie.
- Należy wyodrębnić i oznakować odcinki PDSJ przystosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych (odcinki dobrze oznakowane z odpowiednią infrastrukturą).
- Promocja PDSJ powinna obejmować dystrybucję materiałów informacyjnych różnymi kanałami, również przez instytucje samorządowe i kościoły.
- Liderzy lokalnych społeczności mogliby propagować PDSJ wśród mieszkańców, po zapoznaniu się z ideą dróg jakubowych w ośrodkach posiadających tradycje w przyjmowaniu pielgrzymów i w wydarzeniach związanych ze szlakiem św. Jakuba.
- Należy poszukiwać nowych sposobów organizacji i źródeł finansowania szkoleń dla osób obsługujących PDSJ i kształtować praktyczne wzorce biznesowe związane z działalnością w sferze obsługi szlaku.
- Warto opracować system uzyskiwania poświadczeń dla pielgrzymów (stemple w paszporcie pielgrzyma), który umożliwiłby świadczenie tej usługi przez lokalnych przedsiębiorców. Fakt potwierdzenia pobytu mógłby spowodować wzrost popytu na usługi przedsiębiorcy (np. nocleg, posiłek).
- Obecnie w wielu miejscach uzyskiwania potwierdzeń (kościół) należy uzupełnić informacje o sposobie skontaktowania się z duszpasterzem lub osobą odpowiedzialną (numer telefonu lub godziny przyjęć).
- Należy stworzyć system rabatów i zniżek dla pielgrzymów na PDSJ. Lista podmiotów udzielających rabatów mogłaby być opublikowana i stale aktualizowana.
- Należy zwiększyć liczbę plenerowych miejsc wypoczynku z odpowiednim zapleczem sanitarnym.
- Strony internetowe gmin i miejscowości, przez które przebiega PDSJ, powinny być uzupełnione o szczegółowe informacje dotyczące szlaku, łącznie z jego historyczną genezą oraz informacjami o sieci dróg jakubowych w Europie.

3.3. Analiza potencjału turystyczno-kulturowego Pomorskiej Drogi św. Jakuba w województwie zachodniopomorskim

Potencjał turystyczno-kulturowy zachodniopomorskiej części PDSJ badano na podstawie metody bonitacji punktowej (5).

Wykorzystując różnorodne kryteria, poddano ocenie obiekty i działania na PDSJ w woj. zachodniopomorskim, biorąc pod uwagę organizację szlaku, oceniając jego atrakcyjność turystyczną i turystyczno-kulturowy potencjał. Oceniano również narzędzia promocji szlaku i elementy oferty turystycznej. Ocena dotyczyła również zaplecza szlaku w postaci elementów infrastruktury turystycznej i komunikacyjnej.

POMORSKA DROGA ŚW. JAKUBA

Tabela 3. Zestawienie punktacji w poszczególnych zakresach dla zachodniopomorskiej części Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba

Zakres	Podzakresy	Punkty uzyskane	Maks. liczba możliwych punktów
Zakres I: Organizacja szlaku	A. tematyka szlaku	23	50
	B. oznaczenie szlaku	13	50
	C. koordynacja szlaku	42	50
	D. dostępność obiektów	33	50
	Suma: cała kategoria I	111	200
Zakres II: Ogólna atrakcyjność turystyczna szlaku	A. autentyczność obiektów	40	40
	B. zwartość szlaku	5	15
	C. liczba obiektów	15	15
	D. własna usługa transportowa	6	15
	E. stan utrzymania obiektów	10	15
Suma: cała kategoria II	76	100	
Zakres III: Turystyczno-kulturowy potencjał obiektów szlaku	A. znaczenie kulturowe zgodne z tematem szlaku	40	60
	B. eventy zgodne z tematyką	15	40
	C. dodatkowe atrakcje tematyczne	5	20
	D. znaczenie historyczne	6	20
	E. znaczenie biograficzne	11	20
	F. znaczenie religijne	0	20
	G. znaczenie: inne typy turystyki kulturowej	20	20
	H. znaczenie: grupy etniczne	5	20
	I. dodatek: oferta obiektów	23	30
	J. dodatek: obiekty unikalne	15	50
	Suma: cała kategoria III	140	300
Zakres IV: Obsługa własna szlaku	A. promocja szlaku	44	45
	B. oferty wypraw	5	20
	C. oferta pakietowa	9	20
	D. inne elementy obsługi turystycznej	0	15
Suma: cała kategoria IV	58	100	
Zakres V: Pozostała oferta turystyczna szlaku	A. inna turystyczno-kulturowa	40	40
	B. inna kulturowa, przyrodnicza	20	20
	C. inna turystyczna	20	20
	D. pozostałe czynniki	20	20
Suma: cała kategoria V	100	100	
Zakres VI: Infrastruktura turystyczna i komunikacyjna	A. noclegi	47	60
	B. gastronomia	27	60
	C. komunikacja	39	80
Suma: cała kategoria VI	113	200	
Suma dla szlaku za wszystkie zakresy razem:		598	1000

Źródło: T. Duda, „Waloryzacja i analiza potencjału turystyczno-kulturowego zachodniopomorskiej części Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba”, Turystyka kulturowa, www.turystykakulturowa.org, nr 12/2014 (grudzień 2014), s. 71-97

Wyniki waloryzacji zachodniopomorskiej części PDSJ (598 punktów na 1000 pkt możliwych) pozwalają zakwalifikować tę część PDSJ jako szlak o znaczącym potencjale turystycznym z tendencją do wzrostu jego atrakcyjności.

Osiągnięte wyniki w poszczególnych zakresach waloryzacji pozwalają na następujące wnioski:

Zakres 1. Organizacja szlaku (111 pkt na 200 pkt możliwych)

Ocena pozwala zaklasyfikować PDSJ jako szlak realny, mimo nieciągłego oznaczenia szlaku i zastrzeżeń co do dostępności obiektów.

Zakres 2. Ogólna atrakcyjność turystyczna szlaku (76 pkt na 100 pkt możliwych)

Szlak o dość wysokiej atrakcyjności turystycznej. Niższa ocena dotyczyła zwartości szlaku, na którym poszczególne obiekty są czasem znacznie oddalone. Wynika to z istoty PDSJ. Brak jest rozwiniętego systemu usług transportowych, co wynika z charakteru szlaku.

Zakres 3. Turystyczno-kulturowy potencjał obiektów szlaku (140 pkt na 300 pkt możliwych)

Szlak ma profil religijny, w związku z tym nie poddano ocenie znaczenia religijnego (ta ocena występuje w przypadku szlaków o innym charakterze). Wynik waloryzacji określa zachodniopomorską część PDSJ jako szlak o średniej tematycznej atrakcyjności turystyczno-kulturowej. Na tę ocenę wpłynął krótki okres funkcjonowania PDSJ po jego rewitalizacji. Brak ukształtowanej oferty produktów turystycznych związanych tematycznie z PDSJ. Istniejące na szlaku obiekty dają podstawę rozwoju różnych form turystyki kulturowej w przyszłości.

Zakres 4. Obsługa własna szlaku (58 pkt na 100 pkt możliwych)

Szlak został wysoko oceniony ze względu na aktywność autopromocyjną. Występuje dość niski poziom usług

turystycznych. Wykorzystywane są różnorodne formy promocji szlaku, choć niska jest dostępność pakietów turystycznych.

Zakres 5. Pozostała oferta turystyczna szlaku (100 pkt na 100 pkt możliwych)

Maksymalna liczba punktów uzyskana w tej kategorii pozwala zakwalifikować zachodniopomorską część PDSJ jako system o wybitnym znaczeniu kulturowo-turystycznym i ogólnoturystycznym.

Zakres 6. Infrastruktura turystyczna i komunikacyjna (113 pkt na 200 pkt możliwych)

Szlak oceniono jako system ze średnio rozwiniętą infrastrukturą służącą turystyce. Dotyczy to zwłaszcza obszarów poza dużymi miastami. Słabo rozwinięta baza obiektów noclegowych i gastronomicznych na szlaku również wpływa na uzyskaną liczbę punktów w tym zakresie oceny.

Analiza potencjału turystyczno-kulturowego szlaku wykazuje jego cechy związane ze zróżnicowanymi formami turystyki kulturowej, takimi jak:

- turystyka religijna – wynika to z tematyki całego systemu,
- turystyka dziedzictwa historyczno-kulturowego,
- turystyka muzealna,
- turystyka biograficzna,
- turystyka eventowa,
- tanatoturystyka,
- turystyka kulturowo-przyrodnicza.

Osiągnięty wynik bonitacji punktowej szlaku, a także analiza jego silnych i słabych stron dają podstawę do wytypowania działań, które mogą się przyczynić do poprawy wizerunku i wzrostu atrakcyjności turystycznej Pomorskiej Drogi św. Jakuba w woj. zachodniopomorskim.

Należy podjąć działania, które mogą wzmocnić wizerunek szlaku w kontekście rozwoju turystyki kulturowej. Postulowane działania to:

- Wzmocnienie współpracy administratorów obiektu w celu lepszej promocji szlaku (m.in. skuteczniejsze wykorzystanie internetu).
- Aktywizacja lokalnych organizacji i społeczności w celu skutecznego pozyskiwania środków finansowych na małe projekty w sferze promocji szlaku.
- Koordynacja działań promocyjnych i skuteczne określenie docelowej grupy użytkowników szlaku. Lepsza dystrybucja już dostępnych materiałów promocyjnych (przewodnik, mapy).
- Tworzenie tematycznych pakietów turystycznych w oparciu o cały system, jak też lokalne odcinki szlaku.
- Tworzenie lokalnych grup opiekunów szlaku dbających o jego oznakowanie i bieżącą konserwację.
- Poprawa dostępności obiektów na szlaku i obiegu informacji na ten temat. Rozwój usług przewodnickich.
- Rozwój bazy noclegowej o standardzie przystosowanym do potrzeb wędrowców (głównie pielgrzymów).
- Aktywizacja lokalnych środowisk dzięki współpracy w ramach działań na PDSJ.
- Wzmocnienie efektu promocyjnego przez poprawę oznakowania szlaku i poszczególnych obiektów. Poprawa widoczności szlaku w kontekście głównych tras komunikacyjnych regionu umożliwi pozyskanie potencjalnych zainteresowanych poprzez dotarcie z informacją o PDSJ do największej grupy turystów odwiedzających corocznie woj. zachodniopomorskie.
- Przygotowanie cyklicznego (raz lub dwa razy w roku) informatora o PDSJ, zawierającego informacje o imprezach związanych z PDSJ, łącznie z kalendarium wydarzeń. Informator mógłby zawierać aktualne informacje o obiektach noclegowych, a także zmianach w przebiegu i organizacji szlaku.

3.4. Analiza SWOT; Polska: województwo zachodniopomorskie

SILNE STRONY - duży udział obszarów o walorach cennych przyrodniczo, przez które przebiega PDSJ, - obiekty o dużym znaczeniu historycznym, kulturowym i wysokim stopniu atrakcyjności turystycznej, - niska intensywność zabudowy obszarów wiejskich umożliwiła ciekawe wytyczenie szlaku, - widoczne zaangażowanie władz lokalnych w organizację szlaku i jego dalszy rozwój, - znaczna grupa usługodawców zainteresowanych udziałem w rozwoju PDSJ, - ukształtowany wizerunek PDSJ w części zachodniopomorskiej, - formowanie się grup partnerów zainteresowanych rozwojem PDSJ, - wypracowanie form promocji (m.in. sposobów oznakowania szlaku), - częściowa koordynacja z innymi szlakami kulturowymi w woj. zachodniopomorskim, - PDSJ jako europejski szlak kulturowy ma udział w kształtowaniu więzi z państwami obszaru południowego Bałtyku i innymi krajami Europy, - na atrakcyjność szlaku wpływają działania samorządów na obszarach wiejskich, na rzecz poprawy estetyki miejscowości (PROW, Leader), - stworzenie podstaw formalnych współpracy w postaci listu intencyjnego podpisanego przez kilkanaście samorządów, instytucji i organizacji, w celu współpracy na rzecz rozwoju i promocji PDSJ w województwie zachodniopomorskim (inicjatywa UMWZ).	SŁABE STRONY - mała ilość obiektów noclegowych gotowych świadczyć usługi dla turystów pielgrzymów (pobyty 1-dniowe, umiarkowany standard usług), - brak rozbudowanej bazy gastronomicznej poza miastami, - wydarzenia związane z PDSJ rozłożone nierównomiernie pod względem terytorialnym (głównie większe ośrodki). - brak wykorzystania możliwości powiązania wielu imprez lokalnych z promocją PDSJ, - niski poziom przystosowania obiektów do potrzeb niepełnosprawnych, - problemy związane z przepływem informacji o PDSJ do ogólnodostępnego systemu informacji turystycznej, - brak wyraźnego zaangażowania LGD i innych NGO. Kontakty nie są satysfakcjonujące pod względem częstotliwości i intensywności, - brak współpracy między podmiotami zarządzającymi obiektami, dotyczy to również usługodawców na obszarze PDSJ, - brak ośrodków koordynujących działania wokół PDSJ, - konieczność ponoszenia dużych nakładów na renowację zabytkowych obiektów, - brak świadomości znaczenia PDSJ dla rozwoju gmin i miejscowości, - niedostateczne wykorzystanie potencjału PDSJ jako produktu turystycznego, - brak pakietów turystycznych tworzonych na bazie PDSJ, - niedostatki rozwoju infrastruktury, - słabe zdiagnozowanie potrzeb potencjalnych grup docelowych. Zróżnicowane poglądy partnerów projektu co do finalnego określenia grupy docelowej, - brak ujednoczonych tras rowerowych na całym przebiegu PDSJ (wzorce do wykorzystania – Niemcy).
SZANSE - rozwój form współpracy obecnych i przyszłych partnerów na bazie doświadczeń projektu RECCreate, - dążenie do zacieśniania współpracy, tworzenie partnerstw samorządów, - przeznaczenie większej puli środków na renowację i konserwację obiektów historycznych, w tym obiektów sakralnych, w celu podniesienia atrakcyjności szlaku, - rozwój PDSJ w oparciu o projekty zintegrowane, łączące cele w sferze historii, religii, kultury i ekologii, - podejmowanie działań na rzecz wzrostu bezpieczeństwa turystów, np. ciągi piesze, rowerowe, punkty pomocy medycznej, - wpisanie PDSJ do dokumentów strategicznych województwa, powiatów i gmin, obejmujących perspektywę powyżej 2014 r., - rozwój PDSJ w oparciu o środki unijne perspektywy finansowej 2014-2020 w ramach RPO (m.in. środki przeznaczone dla jednostek samorządu terytorialnego na promocję i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego), - aktywizacja obszarów wiejskich wokół PDSJ w oparciu o środki UE, w ramach m.in. PROW 2014-2020.	ZAGROŻENIA - degradacja obiektów historycznych (zwłaszcza sakralnych) na szlaku w przypadku braku środków na ich remonty i konserwację, - konkurencja innych regionów turystycznych w stosunku do tej części woj. zachodniopomorskiego, po której przebiega PDSJ, - brak poczucia bezpieczeństwa wędrujących PDSJ przy braku dalszego rozwoju infrastruktury szlaku (oznakowanie, trasy piesze, rowerowe i inne), - brak umiejętności wykorzystania środków UE w perspektywie finansowej 2014-2020 dla rozwoju PDSJ, wobec zwiększonych wymagań dotyczących innowacyjności, planowanych projektów i przedsięwzięć, - wzrost konkurencyjności innych szlaków jakubowych w Europie wobec PDSJ, - pasywność form wypoczynku młodzieży i zanik religijności, - brak standaryzacji i certyfikacji obiektów w całym przebiegu PDSJ oraz wypracowania odpowiednich standardów usług dla turystów pielgrzymów, - niedostateczne wykorzystanie wzorców i dobrych praktyk ekonomii społecznej dla rozwoju PDSJ w woj. zachodniopomorskim, - zniechęcenie partnerów społecznych do dalszych działań wobec zbyt długiego okresu oczekiwania na pozytywne efekty promocji PDSJ i pozytywne efekty dotychczasowego zaangażowania.

REKOMENDACJE:

- Należy wzmocnić współpracę między podmiotami zaangażowanymi w rozwój PDSJ.
- Szersze zdefiniowanie grupy docelowej umożliwiłoby lepsze rozpoznanie potrzeb i kierunków rozwoju PDSJ, co może być przydatne w kontynuacji działań i projektów związanych z PDSJ.
- Wskazane jest podjęcie działań na rzecz wzrostu świadomości społecznej, dotyczącej zasad funkcjonowania i znaczenia szlaku.
- Działania Kapituły PDSJ powinny być wzmocnione poprzez przydzielenie jej nowych funkcji związanych z promocją i wzrostem znaczenia szlaku i produktów turystycznych powstających wokół niego.
- Potencjał rozwojowy PDSJ będzie w pełni wykorzystany, gdy szlak znajdzie swoje odzwierciedlenie w dokumentach strategicznych gmin, powiatów czy regionu.
- Wskazane jest rozważenie koncepcji powołania podmiotu, który integrowałby dotychczasowych uczestników projektu, umożliwiając podjęcie dalszych działań w sferze rewitalizacji PDSJ po roku 2014.
- Skuteczna promocja PDSJ to również włączenie szlaku do stałej oferty turystycznej regionu.
- Warto zwrócić uwagę na poszerzenie form promocji PDSJ przez np. wykreowanie tzw. ambasadorów szlaku lub szersze wykorzystanie internetu i blogosfery.
- Ważne są działania wzmacniające zainteresowanie mediów (na szczeblu lokalnym, regionalnym, ogólnopolskim, a nawet międzynarodowym) tematyką PDSJ.
- Należy podjąć działania aktywizujące lokalne społeczności. Działania te powinny mieć również charakter edukacyjny i podkreślać znaczenie PDSJ dla lokalnego rozwoju społecznego i gospodarczego.
- Promocji szlaku służyć mogą imprezy o charakterze lokalnym i ponadlokalnym (jarmarki, festyny, eventy, konkursy), wiążące się tematycznie z ideą pielgrzymowania i szlakiem jakubowym.
- Wskazane jest podjęcie działań integrujących przepływ informacji o PDSJ z ogólnym systemem informacji turystycznej i systemem promocji regionu.
- W celu poprawy funkcjonowania PDSJ należy udoskonalić system udostępniania obiektów, przez różnorodne działania, takie jak: zapewnienie środków finansowych na wynagrodzenia dla opiekunów obiektów, usługi przewodnickie czy monitoring obiektów.
- Wobec małego zróżnicowania oferty i słabej dostępności obiektów noclegowych na trasie PDSJ wskazane byłoby aktywizowanie jednostek samorządu terytorialnego i NGO w celu budowy sieci obiektów typu *albergue*.
- Odpowiednio oznakowane obiekty, oferujące usługi o standardzie oczekiwanym przez turystów i pielgrzymów, mogłyby zapewnić stałe źródła dochodu dla prowadzących je podmiotów, wobec perspektywy wzrostu ruchu pielgrzymów na PDSJ.

3.5. Analiza SWOT; Niemcy: Zussow – Greifswald – Grimmen – Rostock

SILNE STRONY - przebieg szlaku uwzględnia, w wysokim stopniu, walory środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego Meklemburgii – Pomorza Przedniego, - baza turystyczna bardzo dobrze zorganizowana (szczególnie schroniska dla pielgrzymów), - dobre zaopatrzenie spożywcze i usługi gastronomiczne, poza małymi miejscowościami, - wysokie walory przyrodnicze i kulturowe szlaku w Meklemburgii – Pomorzu Przednim, - dobrze funkcjonująca strona internetowa, dotycząca Via Baltica, - komfortowe warunki dla turystów rowerowych na odcinku PDSJ na terenie Niemiec, - dostęp do internetu w punktach informacji turystycznej umożliwia uzyskanie szerokiej informacji o drogach jakubowych na terenie Niemiec, w tym PDSJ, - życzliwe nastawienie społeczeństwa, gotowość niesienia pomocy turystom i pielgrzymom, - zaangażowanie strony kościelnej i wspólnot świeckich w udzielanie pomocy (noclegi) pielgrzymom.	SŁABE STRONY - degradacja oznakowania szlaku, - brak konkretnej informacji o PDSJ, dostarczanej przez obsługę punktów informacji turystycznej (w wielu punktach informacja improwizowana), - niska dostępność artykułów spożywczych na obszarach wiejskich, - ograniczone możliwości wyżywienia turystów, poza średnimi i dużymi miastami, - brak oznakowania PDSJ symboliczną muszlą św. Jakuba oraz brak tablic informacyjnych na terenach atrakcyjnych turystycznie (brak uzupełnienia istniejących nośników informacji).

SZANSE	ZAGROŻENIA
- poprawa oznakowania i jego uzupełnienie umożliwi korzystanie ze szlaku większej liczbie pielgrzymów, - rozpowszechnienie niemieckich doświadczeń, dotyczących funkcjonowania szlaków jakubowych spowoduje wzrost liczby turystów zagranicznych na PDSJ, - uwzględnienie potrzeb wybranych grup turystów, np. turyści rowerowi, spowoduje rozwój specjalnych usług (wypożyczalnie, serwis), - upowszechnienie wzorców ekonomii społecznej w usługach hotelowych i gastronomicznych (Greifswald) spowoduje obniżkę kosztów tych usług świadczonych dla pielgrzymów.	- ruch pielgrzymów będzie malał wraz z dalszą degradacją oznakowania, - niski poziom świadomości istnienia i przebiegu PDSJ wśród miejscowej ludności może utrudniać promocję, - brak w punktach informacji turystycznej dostępnych materiałów dotyczących pielgrzymowania po PDSJ na odcinku niemieckim nie przyczyni się do wzrostu liczby turystów, - brak dostępności map, przewodników i innych źródeł informacji o PDSJ w postaci drukowanej może ograniczyć korzystanie ze szlaku przez wybrane grupy społeczne (np. ludzie starsi).

REKOMENDACJE:

- Należy poddać renowacji stare oznakowanie Szlaku Świętego Jakuba, które uległo zniszczeniu na skutek wieloletniej eksploatacji.
- Należy uzupełnić oznakowanie kilku odcinków PDSJ na terenie Niemiec.
- Niezbędne jest oznakowanie symbolami Szlaku Świętego Jakuba atrakcyjnych obiektów historycznych na odcinkach PDSJ na terenie Niemiec.
- Istniejąca sieć obiektów noclegowych na badanym odcinku PDSJ wykazuje brak oznakowania symboliczną muszlą św. Jakuba, co utrudnia identyfikację.
- Tablice informujące o istniejących szlakach turystycznych, które krzyżują się ze szlakiem jakubowym, powinny zawierać dodatkowe informacje o PDSJ, np. tablice na szlaku zamków gotyckich.
- Informacja o przebiegu PDSJ na badanym odcinku może być poszerzona dzięki szerszej dystrybucji papierowych map PDSJ lub przewodników. Obecnie najpełniejszym źródłem informacji o szlaku jest internet.
- Większej promocji wymaga strona internetowa poświęcona PDSJ.
- Warto zwrócić uwagę na wykorzystywane wzorce ekonomii społecznej, angażujące wybrane grupy społeczne w obsługę turystów na PDSJ, np. niepełnosprawni zatrudnieni w hotelu prowadzonym przez diakonię z Greifswaldu.
- Wskazany jest rozwój dodatkowych usług dla turystów na PDSJ, takich jak usługi dla turystów rowerowych (wypożyczalnie, naprawa).
- Oferta wyżywienia opartego na składnikach ekologicznych lub recepturach regionalnych powinna być dostępna w wielu obiektach gastronomicznych na wszystkich odcinkach szlaku.
- Istniejący model schronisk dla pielgrzymów funkcjonujących przy parafiach przedstawia dużą wartość pod względem organizacyjnym i bytowym i wart jest rozpowszechnienia na całym przebiegu PDSJ.

4. Wnioski końcowe

1. Inwentaryzacja obiektów sakralnych i kulturowych dokonana we wstępnej fazie realizacji projektu potwierdziła konieczność odtworzenia średniowiecznej Drogi św. Jakuba, a także celowość promocji dziedzictwa kulturowego w rejonie Południowego Bałtyku. Dokonanie inwentaryzacji wraz z waloryzacją to podstawa oceny potencjału turystyczno-kulturowego Pomorskiej Drogi św. Jakuba obecnie i w przyszłości.
2. Szczegółowe wytyczenie i oznakowanie szlaku nastąpiło w wyniku wielu uzgodnień i konsultacji. Problemy związane z realizacją tego celu w projekcie opisane są w „Podręczniku dobrych praktyk” Pomorskiej Drogi św. Jakuba. Wybór wariantów dróg alternatywnych szlaku został dokonany po uwzględnieniu wyniku konsultacji społecznych z lokalnymi środowiskami, co podkreśla społeczne umocowanie projektu. W dalszym okresie eksploatacji stan oznakowania szlaku powinien być nadal monitorowany. Uzupełnienia wymaga zniszczone oznakowanie na terenie Niemiec, zaś na Litwie proces oznakowania nie jest w pełni zakończony. Analizy wymaga jakość poszczególnych elementów oznakowania i trwałość materiałów, z których jest ono wykonane. Wzorcowo oznakowane i przygotowane szlaki rowerowe na terenie Niemiec mogą być przykładem przygotowania szlaku dla pielgrzymów na rowerach w pozostałych krajach.
3. Na poszczególnych odcinkach Pomorskiej Drogi św. Jakuba należy uzupełnić istniejące tablice dla turystów, przekazujące charakterystyczne informacje dotyczące regionu, miejscowości lub obszarów atrakcyjnych przyrodniczo. Na każdej z tablic powinna być umieszczona informacja o położeniu danej miejscowości lub obszaru na Drodze

św. Jakuba. W ten sposób zrealizowana będzie możliwość utrwalenia tego faktu w świadomości mieszkańców i turystów oraz wzmocniony będzie efekt promocyjny. Liczba miejsc postoju na szlaku jest niewystarczająca. Dla pielgrzymów takie miejsce to możliwość odpoczynku w czasie wędrówki. Wyznaczenie miejsc na poszczególnych odcinkach wraz z zapleczem sanitarnym i umieszczenie tablic informacyjnych, opisanych powyżej, byłoby również wskazane.

4. Informacje o możliwości dostępu do obiektów sakralnych nie są uszczegółowione, stąd też konieczne jest podanie godzin otwarcia kościołów dla zwiedzających przy każdym obiekcie lub kontaktu do osób odpowiedzialnych za udostępnienie obiektu. Ważne jest również zwiększenie liczby punktów, w których można uzyskać pieczęcie w paszportach pielgrzyma. Do listy można dodać wybrane punkty usługowe, handlowe lub obiekty noclegowe.

5. Baza obiektów noclegowych, utworzona na etapie inwentaryzacji szlaku, uwzględnia hotele, motele, pensjonaty, gospodarstwa agroturystyczne i inne obiekty.

Na Pomorskiej Drodze św. Jakuba, w drugim roku trwania projektu, odnotowano pięć obiektów noclegowych przy parafiach w Niemczech. Pokoje dla pielgrzymów w parafiach oferowane są w woj. pomorskim (Łeba, Lębork) i w woj. zachodniopomorskim (Stepnica). Obiekty związane z Kościołem gotowe przyjąć pielgrzymów to również domy pielgrzyma i domy rekolekcyjne (4 obiekty). Liczba ofert noclegowych dla pielgrzymów w przyszłości może znacznie się zwiększyć po wybudowaniu Centrum Pielgrzymkowo-Turystycznego na Górze Chełmskiej w Koszalinie (budowę rozpoczęto we wrześniu 2014, inwestycja prowadzona jest przez Wspólnotę Sióstr Szensztackich). Schroniska młodzieżowe na polskich odcinkach Pomorskiej Drogi św. Jakuba również gotowe są przyjmować pielgrzymów (7 obiektów). W Kłajpedzie na Litwie miejsca noclegowe, oprócz hoteli i gospodarstw agroturystycznych, oferuje również Centrum Onkologiczne św. Franciszka.

6. W końcowej fazie realizacji projektu zebrano deklaracje od właścicieli obiektów noclegowych na polskich odcinkach Pomorskiej Drogi św. Jakuba, gotowych przyjąć pielgrzymów. Właściciele ponad 20 obiektów złożyli imienne deklaracje. Lista obiektów jest dostępna na stronie internetowej projektu. Wśród właścicieli obiektów jest osoba, która gotowa jest przyjąć nieodpłatnie pielgrzymów samotnie i pieszo wędrujących po Pomorskiej Drodze św. Jakuba.

7. Dotychczasowe oferty usług noclegowych nie zawsze odpowiadają zapotrzebowaniu pielgrzymów. Potrzebują oni zwykle jednego noclegu, w skromnych warunkach, za niewielką opłatą. Istniejąca baza obiektów noclegowych stworzona w projekcie zawiera, jak do tej pory, małą liczbę ofert. Na uwagę zasługuje fakt zwiększenia liczby miejsc noclegowych, powstających przy parafiach (jest to oferta dość popularna na szlaku św. Jakuba w Niemczech). Miejsca noclegowe mogą być tworzone w nowych gospodarstwach agroturystycznych, które zdecydują się na przyjmowanie pielgrzymów, zapewniając im odpowiednie warunki. Taką funkcję mogą pełnić również kwatery prywatne w małych miasteczkach. Możliwość uzyskania dodatkowych dochodów (nawet niewielkich) jest istotna dla mieszkańców gmin o wysokim poziomie bezrobocia. Wzdłuż szlaku brakuje obiektów typu albergue, obecnych na camino w Hiszpanii. Sieć takich schronisk mogłaby powstać dzięki inicjatywie gmin lub organizacji pozarządowych. Do tego celu nadają się obiekty dotychczas niewykorzystane (np. gmina Lubań, na Dolnym Śląsku, utworzyła schronisko dla pielgrzymów na bazie niewykorzystanej świetlicy wiejskiej).

8. Baza noclegowa na Pomorskiej Drodze św. Jakuba może być objęta systemem certyfikacji. Właściciele obiektów spełniających odpowiednie kryteria określające warunki pobytu pielgrzymów, pozytywnie nastawieni do idei pielgrzymowania, gotowi do udzielania informacji i promocji drogi, mogliby otrzymywać specjalne certyfikaty. Ich obiekty uzyskałyby prawo do oznaczenia symbolem Drogi św. Jakuba (muszla jakubowa). Grupa właścicieli obiektów poprzez uczestnictwo w szkoleniach miałaby zapewnioną możliwość stałego podnoszenia swych kwalifikacji.

9. Baza gastronomiczna, istniejąca wzdłuż Pomorskiej Drogi św. Jakuba, jest zróżnicowana. Brakuje jednak nastawienia na potrzeby pielgrzymów. Dostosowanie menu do potrzeb pielgrzymów, a także możliwość wykorzystania regionalnego dziedzictwa kulinarnego, właściwego dla danego kraju, to cenna okazja do promocji regionu. Utworzenie punktów obsługi gastronomicznej w niektórych miejscach na szlaku stworzy możliwość rozszerzenia oferty, ale także pozwoli na utworzenie nowych miejsc pracy. Samodzielne przygotowywanie posiłków przez pielgrzymów w miejscach odpoczynku i noclegu, daje możliwość zbytu lokalnych surowców żywnościowych, a także półproduktów. Produkty i półprodukty mogłyby być dostarczane i sprzedawane przez gospodarstwa rolne, ale również przez aktywne organizacje społeczne działające na wsi, np. Koła Gospodyń Wiejskich w Polsce. Jest to również możliwość promocji rolnictwa ekologicznego i żywności ekologicznej.

10. Dostępna lista punktów informacji turystycznej odgrywa ważną rolę. Z ewaluacji poszczególnych odcinków Pomorskiej Drogi św. Jakuba wynika, że nie wszyscy pracownicy punktów informacji turystycznej posiadają wystarczającą wiedzę na temat Pomorskiej Drogi św. Jakuba. Problem ten powinien być usunięty dzięki prowadzeniu szkoleń i udroźnieniu przepływu informacji, a także przez zapewnienie stałego dostępu do

materiałów informacyjnych i promocyjnych. Problem ten występuje we wszystkich krajach, uczestniczących w projekcie.

11. Dostępność wersji elektronicznej przewodnika, aplikacji na smartfony czy też możliwość pobierania śladu GPS jest zasadniczym ułatwieniem dla osób posługujących się urządzeniami elektronicznymi o odpowiednich parametrach. Dla osób nie dysponujących takimi urządzeniami lub nie posiadających odpowiednich umiejętności wykorzystania technik informatycznych, powinny być dostępne drukowane wersje przewodnika czy też mapy Pomorskiej Drogi św. Jakuba. Dostępność tych materiałów powinna być utrzymana również po zakończeniu projektu, przy istniejącym stałym zapotrzebowaniu.

12. Obsługa obiektów na trasie Pomorskiej Drogi św. Jakuba powinna być zwiększona. Miejsca pracy mogą być utworzone w celu dozoru i konserwacji obiektów sakralnych i kulturowych, znajdujących się na oznakowanym szlaku. Potrzebne jest również profesjonalne przygotowanie większej liczby osób oprowadzających po obiektach, które będą miały wiedzę nie tylko o obiekcie i jego historii, ale także o szlaku jakubowym w regionie i Europie. Istniejąca oferta usług świadczonych przez kwalifikowanych przewodników może być poszerzona o usługi wykonywane przez osoby przeszkolone specjalnie dla obsługi grup pielgrzymów. Edukacją w tym zakresie można objąć grupy osób, które chcą zaangażować się w rozwój szlaku jakubowego, w tym objąć szkoleniem osoby bezrobotne. Szkolenie obejmowałoby nie tylko wiedzę o obiektach sakralnych i dziedzictwie kulturowym, ale także dotyczyło atrakcji środowiska przyrodniczego. Jest to ważne szczególnie w gminach położonych na obszarach cennych przyrodniczo, obejmujących obszary Natura 2000.

13. Pomorska Droga św. Jakuba może przyczynić się do rozwoju przedsiębiorczości w wielu dziedzinach gospodarki. Opublikowany został „Podręcznik dla interesariuszy” Pomorskiej Drogi św. Jakuba, który omawia możliwe kierunki rozwoju przedsiębiorczości, tworzenia nowych firm i miejsc pracy w kontekście realizacji projektu RECRreate. Rozwój przedsiębiorczości jest istotnym czynnikiem modelu wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, zwłaszcza tych obszarów, które borykają się z problemami rozwojowymi, np. obszary popegeerowskie, cechujące się wysokim bezrobociem w województwie zachodniopomorskim i pomorskim, jak również na terenie północnych Niemiec.

14. Działania podjęte w zakresie budowy infrastruktury Pomorskiej Drogi św. Jakuba doprowadziły do wytyczenia i oznakowania szlaku. Procesowi towarzyszyła poprawa stanu dróg lokalnych, w tym traktów leśnych, umieszczanie oznakowania i tablic informacyjnych. W dalszym utrzymaniu infrastruktury szlaku niezbędne są prace konserwacyjne i porządkowe, a także prace, których celem będzie utrzymanie oznakowania szlaku w dobrym stanie. Na terenie gmin i miejscowości, przez które przebiega szlak w województwie zachodniopomorskim, kontynuowane będą prace poprawiające estetykę miejscowości, obiektów i posesji. Prace tego typu mogą być finansowane m.in. ze środków przeznaczonych na aktywizację bezrobotnych – roboty publiczne i prace interwencyjne.

15. Rozwój usług świadczonych dla pielgrzymów może wpłynąć znacząco na wzrost dochodów mieszkańców lub małych firm na obszarze projektu. Są to np. usługi naprawy sprzętu, obuwia, rowerów, usługi transportu okazjonalnego. Małe punkty usługowe mogłyby wspomagać promocję szlaku poprzez udostępnianie informacji, przewodników, map lub sieci wi-fi.

Nowe miejsca pracy i firmy mogą powstawać w związku z produkcją regionalnych pamiątek i upominków związanych z Pomorską Drogą św. Jakuba i danym regionem. W każdym regionie Europy, przez który przebiega Droga św. Jakuba, pielgrzym ma możliwość nabycia regionalnych pamiątek, których wzory są oparte na dziedzictwie historycznym i kulturowym regionu.

16. Dużą rolę w rozwoju Pomorskiej Drogi św. Jakuba mają do spełnienia podmioty ekonomii społecznej. Wokół szlaku jakubowego mogą powstawać takie podmioty, posiadające orientację na społecznie użyteczny cel przedsięwzięć. To inicjatywy o oddolnym, obywatelskim charakterze i możliwie demokratycznym stylu zarządzania, działające na rzecz wspólnot lokalnych. Takie podmioty mogłyby również świadczyć usługi techniczne, związane z konserwacją szlaku, czy też zarządzać wybranymi odcinkami drogi. Działania na rzecz rozwoju wspólnot lokalnych przez podmioty ekonomii społecznej, powstające na terenach, przez które przebiega szlak, umożliwią stworzenie szeregu nowych miejsc pracy. Prowadzenie schronisk dla pielgrzymów lub punktów gastronomicznych przez podmioty ekonomii społecznej jest popularne w Niemczech.

17. Rolę edukacyjną spełnia kurs e-learningowy dotyczący Pomorskiej Drogi św. Jakuba, dostępny na stronach projektu. Edukacja może zwiększyć zakres przez dotarcie do szkół ponadgimnazjalnych i wprowadzenie tematyki Pomorskiej Drogi św. Jakuba do zajęć z młodzieżą.

18. Możliwości zaangażowania lokalnych społeczności w rozwój Pomorskiej Drogi św. Jakuba dają również wydarzenia, których celem jest utrwalenie Pomorskiej Drogi i kultu św. Jakuba w świadomości mieszkańców. Jarmarki, festyny, odpusty to wydarzenia, które mogą służyć promocji szlaku. Możliwość sezonowego zatrudnienia przy organizacji takich wydarzeń jest również istotna w rejonach wysokiego bezrobocia. Ważne jest, aby nastąpiło powiązanie lokalnych wydarzeń z promocją Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

19. Aktywizacja wolontariatu związanego z Pomorską Drogą św. Jakuba, w oparciu o programy społeczne, pozwoliła na stworzenie bazy wolontariuszy, których działanie ma wspomagać funkcjonowanie szlaku i tworzyć zaplecze społeczne dla pielgrzymów. Przeprowadzone szkolenia pozwoliły na przekazanie odpowiedniej wiedzy wolontariuszom. Kontakty nawiązane ze stowarzyszeniami i organizacjami osób niepełnosprawnych pozwalają na dalszy rozwój współpracy. Zwiększenie bazy wolontariuszy jest możliwe po rozszerzeniu naboru o różne grupy wiekowe, w tym osoby, które chciałyby zaangażować się w pomoc pielgrzymom, posiadają wolny czas i odpowiednią motywację, np. bezrobotni 50+, emeryci.

20. W trakcie realizacji projektu angażowano różne środowiska, których przedstawiciele uczestniczyli w warsztatach, konferencjach i szkoleniach. Zbyt niską reprezentację posiadały środowiska, które są bardzo aktywne, działając na rzecz środowisk lokalnych. Należą do nich LGD, LGR, LOT, izby handlowe, izby rzemieślnicze, izby rolnicze i inne organizacje społeczne i branżowe. W dalszej fazie rozwoju i funkcjonowania Pomorskiej Drogi św. Jakuba należy podjąć działania, w wyniku których nastąpi aktywizacja przedstawicieli wymienionych środowisk. W tym gronie można poszukiwać liderów Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

21. Dokonanie inwentaryzacji obiektów na Pomorskiej Drodze św. Jakuba pozwoliło na wskazanie obiektów dostępnych dla niepełnosprawnych. Ważna jest poprawa dostępności obiektów uwzględniająca stopień dysfunkcji. Nie wszystkie obiekty posiadają wyposażenie w sprzęt ułatwiający zwiedzanie osobom niepełnosprawnym z dysfunkcją wzroku lub słuchu. Należy również poszerzyć i ułatwić dostęp do obiektów osobom poruszającym się na wózkach inwalidzkich. Przy poruszaniu się osób niepełnosprawnych na całej trasie Pomorskiej Drogi św. Jakuba niezbędna jest większa aktywizacja wybranych grup wolontariuszy.

22. Celem szczegółowym projektu była aktywizacja osób o niskich dochodach, w trudnej sytuacji materialnej i rodzin z małymi dziećmi, w celu umożliwienia tym grupom korzystania z atrakcji turystycznych. Dla pierwszej z tych grup niezbędne jest stosowanie określonych rabatów i zniżek, których ustalenie może być trudne ze względu na konieczność określenia kryterium dochodu. Cel ten może być spełniony w stosunku do zorganizowanych grup. Dla tych grup wsparcie finansowe mogłyby stanowić określone dotacje od instytucji wspierających pomoc społeczną. Środki przeznaczone na poznawanie atrakcji turystycznych i kulturowych Pomorskiej Drogi św. Jakuba mogłyby także pochodzić od sponsorów. System zniżek i rabatów dla pielgrzymów mógłby dotyczyć biletów wstępu do obiektów, noclegów. System rabatów dla wybranych grup może być ujednoczony dla wszystkich usługodawców i mógłby stanowić rodzaj bonu turystycznego do wykorzystania na Pomorskiej Drodze św. Jakuba.

23. Poznawanie Pomorskiej Drogi św. Jakuba przez rodziny z małymi dziećmi wymaga określonego wsparcia. Problemy, które mogą pojawić się w związku potrzebami tej szczególnej grupy, można rozwiązać kompleksowo. Działania niezbędne to: przygotowanie wolontariuszy do opieki nad dziećmi w wybranych obiektach, wyznaczone miejsca do przewijania i karmienia dzieci, naprawa wózków dziecięcych i inne.

24. Niezbędnym działaniem w dalszym rozwoju Pomorskiej Drogi św. Jakuba jest określenie zasad dostępu do usług medycznych dla turystów i pielgrzymów.

W sytuacjach wymagających konsultacji lub pomocy medycznej usługi te świadczone mogą być przez wybrane placówki medyczne. Wskazanie takich placówek w obrębie jednostek terytorialnych uczestniczących w projekcie ułatwiłoby korzystanie z usług medycznych w miarę potrzeb. Lista takich jednostek mogłaby być dostępna np. w parafiach.

25. Promocja Pomorskiej Drogi św. Jakuba w mediach, w czasie trwania projektu, a także podjęcie współpracy z osobami znanymi (np. podróżnik Marek Kamiński) umożliwiło dotarcie do szerokich grup społecznych. Promotorami Pomorskiej Drogi św. Jakuba w środowiskach powinni być lokalni liderzy, dobrze znani i cieszący się uznaniem w swoich środowiskach. W środowisku kościelnym taką rolę spełniają proboszczowie i księża działający w lokalnych parafiach, jak też czołowi przedstawiciele strony kościelnej innych wyznań. W trakcie trwania projektu aktywność strony kościelnej umożliwiła nawiązanie kontaktu i rozpowszechnienie idei projektu wśród wspólnot parafialnych. Zaangażowanie kościoła na Litwie, jak też strony kościelnej partnera niemieckiego umożliwiło zwrócenie uwagi na aspekt duchowy i uwzględnienie tego aspektu w projekcie. W dalszym etapie rozwoju Pomorskiej Drogi św. Jakuba oczekiwane jest zwiększenie zaangażowania kościołów i wspólnot innych wyznań.

26. Po zakończeniu projektu niezwykle istotnym zagadnieniem jest odzwierciedlenie problematyki rozwoju Pomorskiej Drogi św. Jakuba we wszystkich dokumentach strategicznych, sporządzanych na okres do roku 2020 i dłuższy. Zapewni to dalszy rozwój działań i kontynuację celów wytyczonych w projekcie. Ważne są strategie w wymiarze regionalnym, ale również strategie sporządzane na wszystkich szczeblach lokalnych. Strategie rozwoju turystyki w poszczególnych regionach powinny obejmować kierunki rozwoju Pomorskiej Drogi św. Jakuba jako europejskiego szlaku kulturowego, wraz z umocnieniem podstaw do budowy produktu turystycznego z zakresu turystyki kulturowej.

27. W ramach promocji Pomorskiej Drogi św. Jakuba ustanowiono odznakę Oddziału PTTK w Słupsku

(w szczecińskim oddziale trwają prace przygotowawcze). Takie działania przyczynia się do popularyzacji idei pielgrzymowania i pomorskiej camino. Rozpowszechnienie tej odznaki w rejonie Południowego Bałtyku, zgodnie z regulaminami stowarzyszeń turystycznych w poszczególnych krajach, może wpłynąć na wzrost ruchu turystycznego na Pomorskiej Drodze św. Jakuba w przyszłości.

28. W trakcie trwania projektu zaobserwowano wzrost świadomości mieszkańców dotyczącej lokalizacji ich miejscowości na europejskim szlaku kulturowym. Ten cel projektu realizowany był przez konferencje, warsztaty i szkolenia. Należy rozszerzyć działania promocyjne, kierując je do grup społecznych, które do tej pory były poza oddziaływaniem. Rolą władz jednostek terytorialnych jest podkreślanie znaczenia i potencjału Pomorskiej Drogi św. Jakuba w kontekście korzyści, jakie mogą z tego faktu wynikać dla lokalnej społeczności. Działania długofalowe obejmują wszelkie kanały informacyjne i sposoby komunikowania.

29. Umieszczanie na stronach internetowych informacji dotyczących przebiegu Pomorskiej Drogi św. Jakuba na terenie poszczególnych gmin (jednostek administracyjnych) nie jest stałą praktyką. Należy oczekiwać, że po zakończeniu projektu informacje te będą uzupełniane. Pozytywnym przykładem dbałości o przekaz informacyjny i promocję Pomorskiej Drogi św. Jakuba, są strony internetowe wybranych sołectw i parafii. Dla pielgrzymów często strona internetowa gminy jest źródłem informacji o miejscowych atrakcjach turystycznych, kulturowych i środowisku przyrodniczym. Informacje na stronach internetowych powinny wskazywać zaplecze noclegowe i usługowe dla pielgrzymów na danym obszarze.

30. Opracowano koncepcję przebiegu zimowej trasy w ramach Pomorskiej Drogi św. Jakuba. Opracowania dotyczą okręgu Kretinga (Litwa), odcinków w województwie pomorskim i odcinka Świnoujście – Rostock (Polska – Niemcy). Dzięki tym opracowaniom wskazano dodatkowe możliwości pielgrzymowania poza sezonem letnim. Jest to inny wymiar poznawania atrakcji drogi św. Jakuba na wybranych odcinkach i inny stopień pokonywania trudności na szlaku (w opracowaniu dla części polsko-niemieckiej zawarto m.in. analizę zmian temperatur i siły wiatru w sezonie zimowym). Tego typu opracowania dla pozostałych odcinków Pomorskiej Drogi św. Jakuba mogą stać się podstawą do wzrostu ruchu na szlaku w sezonie zimowym, uwypuklając nowy aspekt pielgrzymowania.

31. Budowa pakietów turystycznych w oparciu o zasoby Pomorskiej Drogi św. Jakuba jest działaniem, które należy podjąć w przyszłości. Złożone oferty turystyczne dla pielgrzymów oferowane są na camino w Hiszpanii czy Portugalii. Są to złożone pakiety turystyczne o różnych elementach i zróżnicowanej cenie, kierowane do różnych grup pielgrzymów.

32. Podpisanie porozumienia instytucji i przedstawicieli gmin z terenu Pomorskiej Drogi św. Jakuba w województwie zachodniopomorskim nastąpiło w grudniu 2013 roku. Porozumienie dotyczyło współpracy, kreowania i promowania Pomorskiej Drogi św. Jakuba na terenie województwa zachodniopomorskiego. Jest to dobry przykład działań na rzecz wzmocnienia konkurencyjności i popularyzacji drogi św. Jakuba w regionie. Tego typu porozumienia mogłyby być inicjowane w pozostałych regionach, zobowiązując do wspólnego działania jednostki samorządu terytorialnego i inne podmioty. Oczekiwanym rezultatem jest promocja i zapewnienie rozwoju Pomorskiej Drogi św. Jakuba po zakończeniu projektu RECreate.

